

In zuiverheid leven

Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden

Het hof, de kerk, de muurschilderingen

Relicta Monografieën 2

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
in samenwerking met de
Provincie Limburg

Brussel

2008

In zuiverheid leven

**Het Sint-Agnesbegijnhof van Sint-Truiden
het hof, de kerk, de muurschilderingen**

onder de redactie van

Thomas COOMANS & Anna BERGMANS

COLOFON

Eindredactie

Anna Bergmans, coördinatie, VIOE
Thomas Coomans, vormgeving, iconografie en indexen, VIOE
Siska Goeminne, tekstredactie

Met dank aan

Marc Laenen, PCCE
Betty Simon, PCCE
Hanne Van Herck

Drukkerij

Peeters, Herent

Cover

De begijnhofkerk van Sint-Truiden (VIOE, Kris Vandevorst, 2007)

Een uitgave van het
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid
Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed

Phoenixgebouw Koning Albert II-laan 19 bus 5
B-1210 Brussel
tel.: 02/553 16 50
fax: 02/553 16 55
instituutonroerenderfgoed@vlaanderen.be
www.vioe.be

© VIOE, B-1210 Brussel; de auteurs. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag door welk middel dan ook worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN 2030-9910
ISBN: 978 90 7523 000 0
D/2008/6024/5

Inhoud

Woord vooraf – Gilbert VAN BAELEN & Sonja VANBLAERE	6
1. In zuiverheid leven – Thomas COOMANS & Anna BERGMANS	9

DEEL 1 – GESCHIEDENIS

2. Een gemeenschap van begijnen (13de-18de eeuw) – Hanne VAN HERCK	15
3. Het begijnhof na de begijnen – Thomas COOMANS	65

DEEL 2 – ARCHITECTUUR

4. De begijnenparochie Sint-Agnes: structuur en bebouwing – Marc LAENEN	79
5. Gebruik en herkomst van natuursteen op het begijnhof – Roland DREESEN	139
6. De complexe bouwgeschiedenis van de begijnhofkerk – Thomas COOMANS met kadertekst: De iconografische betekenis van de paradijspoort – Paul VAN DEN BREMT	155 186

DEEL 3 – INTERIEUR

7. De muurschilderingen van de begijnhofkerk: functie, betekenis en context – Anna BERGMANS	211
8. Met het oog op de kostuums – Mireille MADOU	261
9. De restauratie en conservatie van de muurschilderingen – Marjan BUYLE	275
10. Het interieur van de begijnhofkerk: het meubilair en de kunstwerken – Leon SMETS	291
11. Het orgel uit 1644-1646, of hoe pastoor Joannes Giselinus zichzelf verzekerde van eeuwige nagedachtenis – Patrick ROOSE	317

BIJLAGEN

1. Chronologie van het begijnhof van Sint-Truiden	323
2. Stichting en statuten	325
3. Namenlijst van begijnen – Hanne VAN HERCK	339
4. Bouwrekeningen	381
5. Verkoop van het onroerend erfgoed van het begijnhof, 1799	387
6. Inventaris van het kunstbezit van de begijnhofkerk – Christine VANTHILLO	391
7. Epitafen in de begijnhofkerk – Thomas COOMANS	424
8. Samenvatting van de dendrochronologische rapporten	437

BIBLIOGRAFIE

Résumé / Summary	446
Index van persoonsnamen	468
Index van plaatsnamen	475
Auteurs	479

Woord vooraf

Deze publicatie is een nieuw initiatief in het kader van het erfgoedbeleid dat de provincie Limburg nu al meer dan dertig jaar in het begijnhof van Sint-Truiden toepast.

Toen de provincie op 2 april 1970 de begijnhofkerk en een huis van de Vrienden van het Begijnhof overnam, werd gedacht aan een museum voor religieuze kunst waarin aan de hand van een beperkt aantal representatieve kunstwerken de religieuze kunst van het Oude Land van Loon aan een zo ruim mogelijk publiek kenbaar zou worden gemaakt. De Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium, opgericht in 1968, werd belast met de opdracht een concept voor een dergelijk initiatief te ontwikkelen. Deze provinciale dienst had de taak een inventaris van het cultuurpatrimonium van de provincie te maken, die als basis kon dienen voor een provinciaal erfgoedbeleid gericht op de valorisatie van het erfgoed in situ. Deze visie heroriënteerde het project meteen van een inwaarts instellingsgericht naar een buitenwaarts maatschappelijk gericht initiatief.

Deze benadering kende twee gevolgen. Enerzijds werd het initiatief verbreed van de kerk tot haar context met name gans het begijnhof en verderop tot de historische religieuze as van de stad Sint-Truiden. Anderzijds, werd de ontsluiting van het begijnhof opgenomen in de visies en werkmethoden van monumentenzorg waarin conservatie eerder dan restauratie gepromoot wordt en viel de nadruk op de creatieve doorontwikkeling van erfgoedwaarden en betekenissen van het begijnhof. In dit perspectief werden de restauratieplannen van architect Piet (Pierre) Van Mechelen uit 1970 omgebogen tot conservatie van de historische bouws substantie en werd een visie ontwikkeld om het begijnhof verder te ontwikkelen tot een leefgemeenschap in een cultuurhistorische omgeving – ondertussen behorend tot het wereldpatrimonium van Unesco – “met kunstpatrimoniale en museologische objectieven”. De conservatie van de kerk werd onderbouwd door voorafgaand wetenschappelijk onderzoek onder meer door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. De provincie verzocht prof. R.M. Lemaire en D.V. De Poorter, die eerder de revalorisatie van het begijnhof te Leuven hadden gerealiseerd, een studie te maken van het begijnhof ten dienste van de stad Sint-Truiden voor wat men toen een “bijzonder plan van aanleg” noemde. Deze werd in 1972 gepubliceerd en geldt nog steeds als een basis voor ontwikkeling. Zo ook in 2005 toen de provincie Limburg de publieke ruimte van het begijnhof door Jozef Legrand liet herdenken en herwerken tot een ontmoetingsplaats voor de begijnhofbewoners en hun bezoekers.

In 1978 rijpten nieuwe ideeën om een integrale en geïntegreerde visie op erfgoedzorg te realiseren met de Provinciale Dienst voor het Cultuurpatrimonium met dienstverlenende taak ten aanzien

van de valorisatie van het cultuurpatrimonium in situ. In deze structuur werden gemeenschappelijke functies (wetenschappelijk onderzoek en documentatie, behoud en beheer, vormgeving en communicatie en vorming en educatie) als logistieke onderbouw gegroepeerd voor de instellingen die elk vanuit hun specifieke erfgoedinvalshoek in situ zouden opereren.

Het concept van het museum voor religieuze kunst werd in 1978-1979 in deze visie herbekeken: er werd een veelzijdige, gecoördineerde werking tot ontwikkeling gebracht vanuit de inspirerende erfgoedwaarden die de begijnhofkerk bevat. In eerste instantie werd de cultuurhistorische omgeving in de begijnhofkerk selectief heringericht en bij elk initiatief werd opnieuw de samenhang van de cultuurhistorische ruimte, het te behandelen thema en de communicatiemiddelen gerespecteerd. De tentoonstellingen waren vooral gericht op de waardering van het patrimonium in situ: ze leidden tot tal van erfgoedervaringsroutes in de provincie. In het kader van de dienstverlening voor het behoud en de valorisatie van het cultureel erfgoed in situ functioneerde vanaf 1981 de Stichting tot het Behoud van het roerend Kunsten Oudheidkundig Patrimonium in Limburg. De Stichting werd in 1994 opgeheven, het museum in 1997.

Vanaf 2004 kreeg het begijnhof een nieuwe rol in het kader van het provinciale “Masterplan voor de publieksgerichte ontsluiting van het cultureel erfgoed in Limburgs Haspengouw”. In dit masterplan dat momenteel onder de titel *De Romeinse weg* wordt gerealiseerd, wordt erfgoedzorg pas effectief op een veelzijdige manier integraal en geïntegreerd binnen streekontwikkeling ingebouwd. De provincie liet in 2008 in het kader van dit masterplan een bijzonder ontsluitingsplan voor de religieuze as van de stad, waartoe het begijnhof hoort, maken ten behoeve van de stad.

Wat nog ontbrak was een grondige cultuurhistorische studie van het begijnhof en haar kerk: de grondstof voor een gefundeerde ontsluiting. Deze opdracht werd aan het KADOC, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (Katholieke Universiteit Leuven) toevertrouwd. Het resultaat leidde enerzijds tot een degelijke gids voor de bezoekers van het begijnhof en anderzijds tot een uitbreiding van het wetenschappelijk onderzoek door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed dat hier gepubliceerd wordt. Het is voor de deputatie van de provincie Limburg een waar genoegen onze waardering uit te drukken voor de buitengewoon vlotte medewerking van het KADOC en het VIOE. Het resultaat is een voorbeeldpublicatie voor erfgoedsites die hopelijk veel navolging mag kennen.

Gilbert Van Baelen
gedeputeerde van Cultuur

In de nieuwe reeks van de Relicta Monografieën stelt het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) hierbij graag zijn tweede uitgave voor. Het verheugt mij in het bijzonder dat het Instituut met deze publicatie voor het eerst naar buiten komt met een belangrijk onderzoek naar het bouwkundig erfgoed in Vlaanderen. Belangrijk, omwille van de grootschaligheid en het multidisciplinaire karakter van het onderzoek, maar ook omdat hiermee de eerste wetenschappelijke monografie over een begijnhof werd gerealiseerd.

Een groot deel van het onderzoek gebeurde buiten het instituut en met name in opdracht van de provincie Limburg. Het werd in 2004 al toevertrouwd aan het KADOC van de Leuvense universiteit. Het archivalisch onderzoek en het bouwhistorisch onderzoek waren dan ook al voltooid toen het wetenschappelijk boekproject begin 2006 aan het VIOE werd toevertrouwd. Toch waren wij van bij het begin bij het initiatief betrokken omdat het ging om een ontsluitingsproject. Wij maakten deel uit van de stuurgroep in de eerste fase van dat project dat gericht was op onderzoek en in de tweede fase werd beroep gedaan op onderzoekers van het VIOE om bijkomende aspecten van het begijnhof in Sint-Truiden te belichten. Zo konden de geschiedenis, de architectuurgeschiedenis, de kunstgeschiedenis, de restauratiegeschiedenis en de bouwhistorie in één verhaal worden samengevat.

De eigenheid van het begijnhof van Sint-Truiden ligt vooral in een uniek ensemble van middeleeuwse en laat-16de-eeuwse muurschilderingen. Ze hebben een belangrijke rol gespeeld in de her-

waardering van het gebouw toen het vervallen was in de tweede helft van de 19de eeuw. Ze lagen ook aan de basis van de tweede restauratie van de kerk in de jaren 1970 en van het museale project van de Provincie Limburg. Daarom krijgen ze in dit boek de aandacht die ze verdienen. Hun waarde ligt niet zozeer in hun artistieke kwaliteiten maar in hun functie en hun betekenis voor de begijnengemeenschap door de eeuwen heen.

Voor de verdere uitwerking van deze uitgave konden wij een beroep doen op uitmuntende specialisten. Elf auteurs schreven bijdragen, gegroepeerd in drie thema's: de geschiedenis van het begijnhof, de architectuur van de kerk en van de begijnhuizen, en ten slotte het interieur van de kerk met inbegrip van de muurschilderingen, het kunstpatrimonium en het orgel. Gebaseerd op een grondig onderzoek, belichten de teksten verschillende onvermoede aspecten van het gemeenschapsleven van de begijnen van de 13de tot de 18de eeuw. Ook de 19de en de 20ste eeuw komen aan bod.

Het VIOE presenteert met dit boek een modelonderzoek dat gebaseerd is op archivalische, iconografische en monumentale bronnen. Wij hopen dat het mag bijdragen tot de waardering en de ontsluiting van dit begijnhof, dat in het verleden vaak onbegrepen bleef maar door deze monografie alle belangstelling krijgt die het verdient.

Sonja Vanblaere
Administrateur-generaal van het
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed

